

Klaudy K. 1999. Fordítóképzés és fordítástudomány Magyarországon az ezredfordulón. In: Klaudy K. (szerk.) A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve. Jubileumi évkönyv 1973-1998. Budapest: Scholastica. 9–22.

FORDÍTÓKÉPZÉS ÉS FORDÍTÁSTUDOMÁNY MAGYARORSZÁGON AZ EZREDFORDULÓN

A fordítás és tolmácsolás kérdésköre mindig több szempontból vizsgálható. Megvannak a saját szempontjai az oktatásnak, a kutatásnak és a gyakorlatnak. A fordítóképzésnek egyaránt nyitottnak kell lennie a gyakorlat és az elmélet felé: sosem szabad szem elől téveszteni a gyakorlat igényeit, hiszen elméletben fordítani és tolmácsolni nem lehet. De az elméletre is figyelni kell, hiszen mindazok az általánosítások, amelyeket az elmélet a gyakorlatból leszűr, felhasználhatók és felhasználandók a fordítók képzésében.

Tanulmányomban három szempontból fogom tágabb perspektívába helyezni az intézményünkben folyó képzést. Először áttekintem mi történt és mi történik manapság Magyarországon általában a fordítóképzés, fordításoktatás terén.. A második részben a fordítástudomány és a fordítóképzés kapcsolatáról fogok beszélni, arról, hogy mi használható fel a fordítástudomány, fordításelmélet eredményeiből a fordítók képzésében, a fordítás oktatásában. A harmadik részben röviden áttekintést adok arról, hogy milyen kutatások folynak Magyarországon a nyelvészeti fordítástudomány témakörében, és beszámolok egy új folyóirat a *Fordítástudomány* indulásáról.

1. Fordítóképzés/fordításoktatás Magyarországon 1973 és 1990 között

1.1 Fordításoktatás továbbképzés formájában

A fordításoktatás szerkezete Magyarországon 1973 és 1990 között viszonylag könnyen áttekinthető. 1973 őszén kezdte meg tevékenységét az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Fordító- és Tolmácsképző Csoportja, amely orosz és angol később német és francia nyelvből indított intenzív (600 órás) kiscsoportos (csoportlétszám nyelvenként 8 fő) akkori terminussal "posztgraduális" képzést (későbbi, azóta szintén már elavult terminussal "szakosító továbbképzést") felsőfokú végzettséggel és felsőfokú

nyelvtudással rendelkező jelentkezők számára.

A Fordító és Tolmácsképző Csoport vezetői: 1973-tól 1980-ig dr. Ferenczy Gyula, 1980-1997-ig dr. Lieber Péter, 1997 óta pedig dr. Klaudy Kinga. Az angol csoport vezetője induláskor Aniot Judit volt, 1986-tól Gergelyné Láng Zsuzsa. A német csoport vezető tanára az induláskor dr. Zalán Péter volt, 1990 óta dr. Szabari Krisztina. A francia csoport vezető tanára az indulásnál dr. Dániel Tamásné volt, 1982 óta Kurián Ágnes. Az orosz csoport vezetője az indulástól kezdve dr. Klaudy Kinga.

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportja – a magyarországi fordító- és tolmácsképzés legrégebbi műhelye – az elmúlt húszöt év alatt mintegy 800 szakfordítót és tolmácsot képzett ki szakirányú továbbképzés formájában, országos szakfordító- és tolmácsvizsgáin több mint 3500 jelentkezőt vizsgáztatott le.

1.2. Ágazati szakfordítóképzés

Az FTCS megalakulásával szinte egyidőben 1974-ben megindult a graduális fordítóképzés is, ha nem is önálló szakként, hanem a műszaki, természettudományi, agrártudományi, közgazdaságtudományi, orvosi szakképzés kiegészítéseként. Az ún. "ágazati szakfordítóképzés" modelljét Gárdus János vezetésével a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Idegen Nyelvi Lektorátusa dolgozta ki, és ezt a modellt kisebb változtatásokkal hamarosan bevezették a következő intézményekben (a városok betűrendjében, az indítás évszámával): *Budapest*: Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar (1979), Kertészeti Egyetem (1980), *Debrecen*: Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi Kar (1976), Debreceni Agrártudományi Egyetem (1978); *Gödöllő*: Gödöllői Agrártudományi Egyetem (1979), *Miskolc*: Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem (1974); *Pécs*: Janus Pannonius Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar (1979); *Szeged*: Szentgyörgyi Albert Orvostudományi Egyetem (1986).

1.3. Fordításoktatás a bölcsészkarokon

A bölcsészettudományi karok és tanárképző főiskolák nyelvszakos hallgatói számára a vizsgált időszakban semmiféle önálló képesítést nyújtó fordító vagy tolmácsképzés nem folyt, a fordítás az idegennyelv szakos tanárok képzésében fordítástechnikai, műfordítói, tolmácsolási szemináriumok, speciális kollégiumok formájában jelent meg, vagyis a fordítás (és néhol a

tolmácsolás) oktatása az idegennyelv szakos tanárok képzésének részeként folyt alkalmilag és meglehetősen rendszertelenül. Mivel azonban a műfordítói szemináriumokat olyan kiváló irodalmárok, műfordítók vezették, mint Benedek Marcell, Kardos László és vezetik még mindig mint Geher István, Györffy Miklós, Lator László, Benyhe János az évek során több kiváló műfordító került ki a bölcsészhallgatók közül.

Szólni kell a József Attila Tudományegyetem úttörő kezdeményezéséről, az angol és orosz főiskolai szintű fordító- és tolmácsképzés megindításáról a 80-as években, amelynek a sikeres indulás ellenére az akkori minisztériumi vezetés nem adta meg a kibontakozás lehetőségét.

1.4. Változások a 90-es években

A 90-es években végbemenő külpolitikai és oktatáspolitikai változások következtében gyökeresen megváltoztak mind a fordítóképzéssel szemben támasztott társadalmi igények mind az egyetemek és főiskolák lehetőségei.

Magyarország intenzívebbé váló nemzetközi kapcsolatai, európai integrációs törekvései következtében hirtelen sokkal több nyelvi közvetítőre, idegennyelven tárgyalóképes szakemberre lett szükség mint az elmúlt húsz évben, és nyilvánvalóvá vált, hogy a hagyományos képzési struktúrák a hagyományos módon ezzel a feladattal nem tudnak megbirkózni. De nem is maradtak fenn a hagyományos képzési struktúrák: új egyetemek, új főiskolák jöttek létre, megindult a hároméves nyelvtanárképzés, megszűntek vagy majdnem megszűntek az idegen nyelvi lektorátusok, új alkalmazott nyelvészeti tanszékek jöttek létre stb. A változások a fordítóképzés mindhárom előbb említett színterét érintették, ezeket fogjuk áttekinteni a továbbiakban.

1.5. Változások a továbbképzésben

A továbbképzési formák kibővültek, az ELTE Fordító és Tolmácsképző Csoportja mellett a Külkereskedelmi Főiskolán (1990), a Budapesti Műszaki Egyetemen (1990), és a Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központjában (1992) is indult fordító és/vagy tolmácsképzés továbbképzés formájában.

A 90-es évek végén az ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Csoportja két fontos lépést tett a posztgraduális képzés továbbfejlesztése terén. Hagyományos AB nyelvi kombinációban

folyó 600 órás képzését benyújtotta akkreditációra a Magyar Akkreditációs Bizottsághoz azzal a céllal, hogy a korábban képesítő bizonyítványt adó képzés diplomát adó szakirányú továbbképzéssé alakulhasson.

A másik fontos lépés az európai uniós szakirányú képzés tervezetének kidolgozása volt. Az új képzési forma több ponton lényegesen különbözött a hagyományos képzéstől:

(1) A képzés óraszámja 600 órától 1000 órára nőtt.

(2) Az anyanyelv (A) idegen nyelv (B) nyelvi kombináció kibővült az anyanyelv (A), első idegen nyelv (B) és második idegen nyelv (C) nyelvi kombinációval.

(3) A konzekutív tolmácsolás mellett megkezdődött a szinkrotolmácsolás oktatása is.

(4) Az oktatás nemzetközi együttműködés keretében folyik, a negyedik félévben a hallgatók a partneregyetemeken (ESIT - Parizs III., Sorbonne-Nouvelle, University of Westminster) kapnak képzést.

1.6. Változások az ágazati szakfordítóképzésben

Az ágazati szakfordítóképzés hagyományos modellje a 90-es években visszaszorulni látszott. Ennek egyik oka az, hogy az orosz nyelv háttérbe szorulásával a legalaposabban kidolgozott orosz nyelvi szakfordítóképzés iránti igény jelentősen csökkent, sőt egyes szakmákban teljesen meg is szűnt. A másik ok, hogy az ágazati szakfordítóképzés célja sohasem pusztán szakfordítók képzése volt, hanem mintegy másodlagos, rejtett célként mindig a magasszintű nyelvtudással rendelkező idegen nyelven tárgyalóképes szakemberek képzésére törekedett, s ezt a célt most már nem lehetett rejtett, másodlagos célként kitűzni, mintegy a szakfordítóképzés melléktermékeként kevesek számára nyújtani. Ezért jelent problémát maga a "szakfordító" elnevezés is.

Mindez nem jelenti azt, hogy a korábban ágazati szakfordítóképzést folytató intézmények bármelyike is abba kívánna hagyni a képzést. Sőt, újabb intézményeket (pl. Veszprémi Egyetem, Pannon Agrártudományi Egyetem, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola, a szolnoki Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, a Rendőrtiszti Főiskola) ösztönöz a fordítóképzés tervezett megindítására az a tény, hogy az egyetemek vezetősége sok helyen az idegen nyelvi lektorátusok rovására hajtotta végre a kényszerű létszámcsökkentést, hallgatóktól csak nyelvvizsgát követel, a nyelvi képzésben való részvétel fakultatív, így a nyelvi lektorátusok, nyelvi intézetek alól kicsúszni látszik a talaj. Inkább a hagyományos modell

megreformálásának igénye merült fel. Ami angol, német és helyenként a francia szakfordítóképzésre való átállást illeti az viszonylag gyorsan végbement, ami nagyobb gondot okoz az a szóbeliség (előadókészség, tárgyalási készség stb.) beépítése a hagyományosan írásbeliség központú programokba.

1.7. Változások a bölcsészkarokon és tanárképző főiskolákon

A változtatás igénye különösen nagy erővel jelentkezett a tanárképző főiskolákon és bölcsészettudományi karokon. A bölcsészkarokon a szakosodás legtermészetesebb módjának tűnt, hogy a törzsképzési szakasz után fordításra és tolmácsolásra is lehessen szakosodni. Ilyen képzést folytat - egyelőre specializáció formájában - a József Attila Tudományegyetem angol, francia és német nyelvből, és a Janus Pannonius Tudományegyetem orosz nyelvből. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen pedig a hagyományos műfordítói szemináriumok kaptak szervezett formát az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken Kiss Irén által szervezett és vezetett önálló Műfordítói Program keretében Lator László, Geher István, Györfly Miklós, Soproni András, Benyhe János, Bartos Tibor és több más kiváló vers és prózafordító közreműködésével.

Fordítóképzést terveznek illetve már indítottak is azok a tanárképző főiskolák, és egyszakos nyelvtanárképzést folytató főiskolák, amelyek szerettek volna valami többletet nyújtani a náluk végző hallgatóknak - és erre szinte magától értetődően kínálta magát a fordítás (és néhol a tolmácsolás). Fordítóképzés indult a nyiregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán orosz, angol, francia és német nyelvből, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán angol nyelvből, a Miskolci Egyetemen a hároméves nyelvtanár szakos hallgatók számára angol és német nyelvből. Fordítóképzést tervez az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola, a soproni Benedek Elek Pedagógiai Főiskola.

1.8. A jelenlegi helyzet

Évkönyvünk megjelenésekor az ELTE Fordító és Tolmácsképző Csoportja kétségkívül kivételes helyzetben van, mivel mindkét kurzusát - azaz az egyéves AB kombinációban folyó 600 órás szakfordító- és tolmácsképzést, mind pedig az ABC nyelvi kombinációban folyó 1000 órás Európai Uniói szakirányú szakfordító- és konferenciatolmácsképzést akkreditálta a Magyar

Akkreditációs Bizottság.

Ez egyben a **posztgraduális** fordító- és tolmácsolás helyzetének megerősödését is jelenti. A posztgraduális képzési forma megerősödéséhez járul hozzá a Budapesti Műszaki Egyetem Nyelvi Intézetében indult kétéves fordító- és tolmácsolás is, amelyet a BME a Strassburgi egyetemmel közösen folytat (a fordítóképzés az első évben Magyarországon, a tolmácsolás a második évben Strassburgban történik) angol német és francia nyelvből.

Sokak véleménye szerint nem is célszerű a fordítás és tolmácsolást **alapképzésben** oktatni, hiszen a fordító- és tolmácsolás ott kezdődik, ahol a nyelvtanítás befejeződik, és alapképzésben a hallgatóknak nincs meg a nyelvi közvetítéshez szükséges megfelelő szintű nyelvtudása, tárgyi tudása, tapasztalata, intelligenciája. Mindazonáltal, a fent említett főiskolák és egyetemek közül többen adták be a fordítói szak megalapítására irányuló kérelmüket a Magyar Akkreditációs Bizottsághoz.

Ha összeszámoljuk a fenti hagyományos és új fordító- és (néhol) tolmácsolási formákat megállapítható, hogy a 90-es évek végére körülbelül 25 magyar felsőoktatási intézmény folytat vagy tervez valamilyen formájú nyelvi közvetítési képzést.

Összefoglalva, a magyarországi fordító és tolmácsolásra az ezredfordulón a következő helyzet jellemző: a **posztgraduális** képzés helyzete megszilárdult, a graduális képzés **nem önálló** formában, hanem a főszak mellett második szakként vagy specializációként tovább folyik, de státusza bizonytalan.

Az alapképzés formájában tervezett **önálló** fordító- és vagy tolmácsolás szak megalapítása egyelőre várat magára, és sokan, mint említettük, létjogosultságát is kétségbe vonják. Mivel azonban óriási az érdeklődés az egyes felsőoktatási intézmények részéről a fordító és/vagy (ritkábban) a tolmácsolás bevezetése iránt – sokszor anélkül, hogy a megfelelő tehát fordítási és tolmácsolási gyakorlattal rendelkező oktatói gárda rendelkezésre állna – megjósolható hogy a következő évezred elején ezen a téren jelentős változásoknak, azaz képzés jelentős kiszélesítésének lehetünk majd tanúi.

2. Fordítástudomány - fordításoktatás

A második részben arról fogok beszélni hogyan használhatók fel a fordítástudomány eredményei a fordítás oktatásának hatékonyabbá tételében, fordítói kurzusok megszervezésében.

2.1. A fordítástudomány és a fordításoktatás kapcsolata

A fordítástudomány és a fordításoktatás egymásra utaltsága nyilvánvaló. A nyelvészeti fordítástudomány kialakulásának egyik legfontosabb kiváltó okaként éppen a (szak)fordítóképzés igényeit szokás említeni. A fordításoktatás és a fordítóképzés igényei hozták létre a fordítástudományt, a fordító- és tolmácsképző intézetek, tanszékek éltetik a tudományos kutatást, jelentik azt a közeget, műhelyt, tudományos környezetet, ahol a fordítással kapcsolatos elméleti gondolatok megszülehetnek, kibontakozhatnak.

De vajon valóban van-e haszna az oktatásnak a fordítástudomány eredményeiből? James Holmes a "Translation Studies" terminus megalkotója, a fordítástudomány egyik klasszikusa, természetesnek veszi, hogy a fordítástudománynak az elméleti és leíró ága mellett egy harmadik ága is legyen, az **alkalmazott fordítástudomány** (applied translation studies), amelynek területei: a **fordítóképzés** (translator training), a **fordító segédeszközei** (translation aids), **fordításpolitika** (translation policy) és **fordításkritika** (translation criticism) (Holmes 1988).

Az, hogy a fordítás oktatásában valamiféle elméleti alapra kell támaszkodni - kétségtelen. Ahogy az idegen nyelvek oktatása számára a nyelvtudomány nyújt segítséget abban, hogy a végtelen számú nyelvi tényből mi váljon tananyaggá, milyen sorrendben, milyen rendszerben ismerkedjen meg vele a nyelvtanuló, a fordítás oktatása is csak úgy lehetséges, ha a nyelvészek feldolgozzák a fordítói gyakorlat tapasztalatait. A fordítók általában intuitíven dolgoznak, tapasztalataikat nem tudják olyan formában általánosítani, hogy az oktatási célokra felhasználható legyen. Nem véletlen, hogy hatalmas fordítói életművekből csak vékonyka műhelytanulmányok születnek, és azok is legtöbbször csak egy-egy bravúros fordítói megoldás létrejöttének körülményeit mondják el. A szakfordítók pedig még a műfordítóknál is ritkábban nyilatkoznak meg munkájukról, legfeljebb a szakterminusok fordítási problémái indítják őket néha általánosabb gondolatokra.

Valójában az általánosítás, az elméletalkotás nem is a fordítók dolga. A fordító éppolyan nyelvhasználó mint bárki más azzal a különbséggel, hogy ő két nyelvet használ. Ami elég nagy különbség, de azon a tényen nem változtat, hogy a kétnyelvű nyelvhasználat általános törvényszerűségeit nem neki kell leírnia, hanem a fordításkutató nyelvésznek.

2.2. A nyelvészet szerepe a fordítás oktatásában

A nyelvészet szerepét tagadó megközelítés híveit - három táborra lehet osztani. Az első

az **értelem** felől, a második a **funkció** felől, a harmadik a **kultúra** felől tagadja a nyelvészet, a nyelvi tudatosítás szerepét.

Az első tábor érve, hogy a nyelvi formákkal való foglalkozás eltereli a figyelmet az értelemről. Danica Seleskovitch elmélete, a "theorie de sense" szerint a fordítónak ahhoz, hogy az értelmet megragadhassa, teljesen el kell vonatkoztatni a nyelvi formától (Seleskovitch 1978, Seleskovitch & Lederer 1986, 1989).

A nyelvészet szerepét tagadja az ún. "funkcionális" megközelítés is. Az 1998-ban megjelent *Encyclopedia of Translation Studies* fordításmódszertani fejezetét Hans Vermeer írta, aki "hagyományos" -nak nevezi a nyelvészeti megközelítést és szembe állítja az ún. "funkcionális" megközelítéssel, amely szerint a fordítás nem egyszerűen a forrásnyelvi szöveg átalakítása célnyelvi szöveggé, hanem önálló célnyelvi szövegalkotás, amelynek eredménye olyan célnyelvi szöveg, amely alkalmas arra, hogy speciális kontextusban, azaz más kultúrában, más befogadók körében, más szituációban adekvát módon funkcionáljon (Vermeer 1998:60).

A nyelvészet szerepét tagadó megközelítés harmadik vonulata a kultúra felől támadja a nyelvészetet. Szerintük a fordítás elsősorban kultúrák közti közvetítés. Susan Bassnett és Andre Lefevere a 90-es években új fordítástudományi sorozatot indít a Routledge kiadónál, amelynek bevezetőjében kijelentik, hogy "kulturális fordulat" (cultural turn) ment végbe a fordítástudományban, vége a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg összehasonlításának, ehelyett a fordítástudománynak a kultúrakutatás (culture studies or cultural studies) legújabb eredményeit felhasználva azt kell vizsgálnia, hogy a társadalmi viszonyok, az uralkodó ideológiák, a hatalmi viszonyok, a társadalmi szerepek, a nemi szerepek stb. hogyan tükröződnek a fordítói tevékenységben a fordítások funkciójában stb (Bassnett-Lefevere 1990:4).

Bár egyetértünk abban, hogy a fordítás komplex folyamatában az értelem megragadása (Seleskovitch) az autonóm szövegalkotás (Vermeer), a kulturális különbségek figyelembevétele (Bassnett & Lefevere) egyaránt fontos nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fordítás elsősorban mégiscsak kétnyelvű beszédtevékenység. Ez azt jelenti, hogy bármely nyelvből fordítunk bármely nyelvre, a fordítás folyamata sohasem lehet független a fordítás folyamatában összetetalákozó illetve szembekerülő két nyelv hasonlóságaitól és különbségeitől. A nyelvi hasonlóságokat és különbségeket a lehető legtágabban értelmezzük, tehát nemcsak a nyelvi rendszerekben, hanem a **nyelvhasználatban, a szövegszervezési eszközökben, a**

szövegkoherencia megteremtésében, a téma-réma tagolásban stb. megnyilvánuló jellegzetességekre gondolunk.

2.3. A nyelvek fordítási "viselkedése" és az átváltási műveletek

A fordításelmélet és a nyelvészet kapcsolata tehát újra napirendre került, de más, mondhatni sokkal dinamikusabb perspektívában. Most már nem arról van szó, hogy a nyelvek közti hasonlóságok és különbségek alapján milyen fordítási szabályokat lehet megfogalmazni, hanem arról, hogy a fordítás folyamatában összetalálkozó illetve szembekerülő két nyelv hasonlóságaitól és különbségeitől függően minden nyelvpár viszonylatában megfigyelhető bizonyos típusú **"fordítási viselkedés"** (Klaudy 1997), ami azt jelenti, hogy mindkét nyelvnek vannak olyan jellegzetességei, amelyek csak a másik nyelvre való fordítás folyamatában jelentkeznek, csak a másik nyelv tükrében rajzolódnak ki. Egyik tanulmányomban (Klaudy 1997) "barátságos" és "barátságtalan" nyelvpárokról beszéltem: az angol például másképp viselkedik akkor, amikor franciára vagy németre fordítják - mondhatni jóval barátságosabban - és másképp, amikor magyarra fordítják. Az egyes nyelvek tipológiai sajátosságai nyelvpároktól és fordítási irányoktól függően megszabják a fordítás nyelvi nehézségeit, amelyek attól, hogy rajtuk kívül a fordítónak még számtalan más, nem nyelvi jellegű nehézséggel is meg kell küzdenie, még nem tekinthetők irrelevánsnak.

A nyelvpárok egymással szembeni viselkedése szabja meg a fordítói műveletek, más terminussal átváltási műveletek egy részét is. Az "átváltási műveletet" a fordítástudományban szintén elterjedt "transzformáció" terminus helyett használjuk, hogy elkerüljük a generatív nyelvleírásra való utalást (az "átváltási művelet" terminus használatáról bővebben: *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Klaudy 1997).

Az "átváltási művelet" a fordításkutatásban természetesen éppen olyan fikció, mint a "transzformáció" a generatív grammatikában. A forrásnyelvi szöveggel a fordításban nem történik semmi, megmarad olyannak, amilyenek írója fogalmazta. Az átváltási művelet – ha történik ilyesmi egyáltalán – a fordító fejében történik, amikor átlép a forrásnyelvből célnyelvbe, és a forrásnyelvi szöveg alapján (nem belőle) létrehoz egy célnyelvi szöveget. Azért használjuk a feltételes módot, mert a fordítástudományban még nincsenek olyan empirikus kutatások, amelyek az átváltási műveletek pszichikai realitását igazolnák.

2.4. A nyelvek fordítási viselkedésétől a fordítástechnikai kompetenciáig

Abból azonban, hogy a nyelvészet képes arra, hogy releváns megállapításokat tegyen az egyes nyelvek fordítói viselkedésével kapcsolatban még nem következik az, hogy a nyelvek fordítói szempontú egybevetése valóban felhasználható a fordítás oktatásában. Vajon a nyelvek fordítói viselkedésének leírása szükséges-e és elégséges-e a **fordítói kompetencia** fejlesztéséhez? Vajon mennyire egyenes út vezet – Selinker (1992) terminusait használva – az interlingvisztikai tudatosságtól az interlingvisztikai kompetenciáig?

A fordítói szakmai kompetenciájának öt fő elemét szokás felsorolni: 1. nyelvi kompetencia, 2. szaktárgyi kompetencia, 3. interkulturális kompetencia, 4. fordítástechnikai kompetencia, 5. kommunikatív kompetencia. A kompetencia szó ebben a felsorolásban részben ismereteket (nyelvismeret, tárgyismeret, országismeret) részben pedig készségeket jelent (átváltási készség, kommunikatív készség).

Az átváltási kompetenciát a szakirodalomban különféleképpen nevezik meg: "interlingvisztikai kompetencia" (Selinker 1992), "transzfer kompetencia", (Straniero Sergio 1997), "transzlatorikus kompetencia" (Banczerowski 1996), "fordítástechnikai kompetencia" (Klaudy 1997)". A fordító szakmai kompetenciájához tartozik többek között az is, hogy a két nyelv közötti különbségek leküzdésére is kidolgozta a maga stratégiáit. Szakmai kompetenciájának része, hogy "szabadon tud közlekedni" a két nyelv között, hogy a gondolattól a nyelvi formáig és a nyelvi formától a gondolatig vezető utat kétféleképpen is be tudja járni. Tehát nemcsak általános fordítói stratégiái vannak, hanem **nyelvpár szerinti fordítói stratégiái** is. Ezeknek az **átváltási stratégiáknak** könnyed, rutinszerű alkalmazása különbözteti meg a fordítót az egynyelvű beszélőtől és attól a kétnyelvű beszélőtől is, aki nem hivatásos nyelvi közvetítő. Az átváltási stratégiák alkalmazásának készségét gyakran fordítói rutinnak nevezik és negatívan értékelik, pedig ez az **átváltási rutin** a fordító kompetenciájának elválaszthatatlan része.

2.5. A nyelvészeti tudatosítás haszna

A fordítás nyelvészeti vonatkozásainak tudatosítása egyaránt hasznos a fordítói kurzust megszervező tanárnak, a fordítójelöltnek és a gyakorló fordítónak.

(1) A nyelvészeti tudatosítás haszna a fordítást oktató tanár számára

A nyelven kívüli tényezők alapján nagyon nehéz fordítói tananyagokat készíteni, fordítói

kurzusokat megszervezni. Bár elismerjük, hogy a fordítások minősége úgy is javítható (az intuitív fordítói szabályrendszer úgy is pontosabbá tehető), ha a fordító fordít, a lektor javít és a fordító maga szûri le a lektor javításaiból a megszívlelendõ útmutatásokat, mégis az a véleményünk, hogy szervezett keretek között folyó fordítóképzésben, ahol a fordítást oktató tanárnak korlátozott idõ alatt kell eredményt elérnie, nem lehet a tapasztalatok lassú felhalmozódására számítani, hanem igénybe kell venni a nyelvészet, a nyelvészeti fordításelmélet segítségét.

Nem tételes nyelvészeti ismeretek közlésére gondolunk. A nyelvészeti fordításelmélet eredményeit inkább a fordítási kurzusok felépítésében, a fordítástechnikai témák kijelölésében és megfogalmazásában, a fordításra szánt szövegek kiválasztásában, az elkészült fordítások értékelésében, a tanári, lektori javítások indoklásában látjuk hasznosíthatónak.

(2) A nyelvészeti tudatosítás haszna a fordítójelöltek számára

A fordítójelöltnek aki a tanár (lektor, szerkesztõ) javításaiból tanul, nem közömbös, hogy a tanár a fordításokon végrehajtott javításokat hogyan indokolja, milyen szinten általánosítja. A nyelvészet bevonása nélkül, véleményünk szerint, csak nagyon alacsony szinten lehet általánosítani a fordítói gyakorlat tapasztalatait. Az olyan fajta semmitmondó indoklásokat, hogy "magyarul ez nem szép", "magyarul nem így mondjuk", "ez így nem hangzik jól", "talán másképp kellene fogalmazni" nagyon nehéz az esetek nagy számára kiterjeszteni. Ha viszont a tanár a két nyelv rendszerbeli és nyelvhasználatbeli különbségeinek megvilágításával indokolja javításait, ezzel olyan szempontrendszert nyújt a leendő fordítóknak, amelynek alapján később önállóan is képesek lesznek saját fordítói megoldásaikat értékelni, és a különböző célnyelvi lehetőségek közül a legjobbat kiválasztani.

(3) A nyelvészeti tudatosítás haszna a gyakorló fordító számára

A gyakorló fordító számára a tudatosság egyik haszna, hogy megsokszorozhatja saját átváltási tapasztalatait. Választ kaphat arra a minden fordítót gyötrõ kérdésre, hogy vajon mennyire szakadhat el az eredeti formától a tartalom megõrzése érdekében. Lehet, hogy az az átváltási mûvelet, amelyet a fordító félve, vonakodva hajt végre, nem tudván, merje-e követni intuícióját vagy sem, az adott nyelvpár és fordítási irány esetében törvényszerû vagy legalábbis tendenciaszerû átváltási mûvelet, amely ha nem is kötelezõ, de mindenestre kívánatos.

A tudatosság másik haszna a fordító számára, hogy hozzásegíti szakmai presztizsének növeléséhez. Ahhoz, hogy a fordítás elismert szakmává váljon, ahhoz, hogy a fordítót ne kétnyelven beszélő gépnek tekintsék, fordítónak arra is képesnek kell lennie, hogy szakszerűen megindokolja megoldásait a megrendelővel, felhasználókkal szemben. Gyakran előfordul, hogy a megrendelő, aki ismeri a forrásnyelvet (és egyre több ilyen lesz), kifogásokat támaszt a fordító munkájával szemben, amikor a fordító kihagyásokat, betoldásokat alkalmaz, megváltoztatja az információ struktúráját, üdvözlő beszédeknel megváltoztatja a megszólítást, hirdetések fordítása esetében más képet használ, viccfordítás esetében esetleg más viccet mond el a célnyelvi közönségnek stb. A tudatos fordító, aki megfelelő elméleti képzést is kapott ilyenkor a kétnyelvű nyelvhasználat törvényszerűségeinek ismeretében tudja megoldásait indokolni.

Természetesen a nyelvészeti tudatosítás önmagában nem elegendő. A fordítónak a kétnyelvű kommunikatív szituáció összes elemével tisztában kell lennie, de a feladó, címzett, csatorna, a kulturális környezet stb. figyelembe vétele nem zárja ki, hogy a két nyelv "fordítási viselkedésére" vonatkozó ismeretek fontosságát.

3. Fordításkutatás Magyarországon

Mivel abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az FTCS fennállásának 25 éves évfordulójára megjelenik egy új tudományos folyóirat a *Fordítástudomány* első száma, úgy gondolom ennél jobban semmi nem tudná reprezentálni a magyar fordítástudomány helyzetét az ezredfordulón. Mégis röviden összefoglaljuk az idáig vezető út állomásait.

Magyarországon a műfordításirodalom kiemelkedő jelentősége miatt sokáig csak a műfordítói tevékenységgel kapcsolatban folytak elméleti kutatások, miközben a fordítástudomány világszerte már régen sokkal tágabb perspektívában vizsgálta a fordítók tevékenységét, és egyre inkább interdiszciplináris tudományterületté vált.

A magyarországi nyelvészeti fordítástudomány kialakulása meglehetősen késve indult (Tarnóczy 1966, Erdei 1979), s fejlődése sem volt gyorsnak mondható. A lemaradásnak nyilvánvalóan több oka van, itt csak kettőt említünk. Az egyik ugyanaz, mint a többi tudományágban - a magyar kutatóknak az elmúlt évtizedekben nem volt lehetőségük bekapcsolódni a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe. A másik ok a kutatásokat irányító, koordináló és finanszírozó központ hiánya. Magyarországon hiányoznak azok az intézmények,

amelyek a fordításkutatás természetes központjai a világon. Nincs fordító- és tolmácsképző főiskola, mint például Bécsben, egyetlen magyar egyetemen sincs önálló fordítói tanszék, mint például Prágában a Károly Egyetemen, és az MTA Nyelvtudományi Intézetének sincs fordításelméleti osztálya, mint például Moszkvában, ahol Svejcer professzor irányítása alatt aktív kutatómunka folyik.

Mindazonáltal 1973-ban az ELTE Fordító és Tolmácsképző Csoportjának megalakulásával, valamint 1974-től az ún. ágazati szakfordítóképzés megindulásával (KLTE, DATE, ME, GATE, ELTE TTK stb.) elkezdődtek a fordítással kapcsolatos nyelvészeti kutatások. Ezek kezdetben elsősorban praktikus célokat követtek, és az egyes nyelvpárok fordítói szempontú egybevetésén alapuló fordítástechnikai, többnyire szakfordítástechnikai tankönyvek írásában nyilvánultak meg

A különböző főiskolákon és egyetemeken elszigetelten dolgozó kutatók összefogására alakult meg 1983-ban az **MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának Fordításelméleti Szekciója**, 1991-től **Munkabizottsága**, amely hét országos konferenciát rendezett (a konferenciák anyagát ld. *Fordításelméleti Füzetek I-VI*), koordinálja az országban folyó kutatómunkát, és igyekszik kapcsolatot tartani a nemzetközi tudományos élettel. Az elméleti munka megindulását jelzi, hogy folyamatosan születnek kandidátusi disszertációk fordításelméleti témákból (Klaudy Kinga 1981, Pongrácz Judit 1983, Dániel Tamásné, 1984, Lendvai Endre 1986, Bendik József 1987, Albert Sándor 1988, Cs. Jónás Erzsébet 1989, Heltai Pál 1992, S. Fenyő Sarolta 1997, Szabari Krisztina 1998).

Az utóbbi években, egyre többen vesznek részt nemzetközi konferenciákon, publikálnak nemzetközi fordításelméleti tanulmánygyűjteményekben, egyre több nemzetközi fordításelméleti szakember fordul meg Magyarországon, tehát a magyar fordításkutatók nemzetközi elszigeteltsége is enyhülni látszik. Az elszigeteltségből való kitörés folyamatának fontos állomása volt a két nemzetközi "*Transfere necesse est*" konferencia (1992 november, Szombathely; 1996 szeptember, Budapest).

Erről a két Magyarországon rendezett nemzetközi konferenciáról valamint a magyar fordítástudomány jelenlegi helyzetéről részletesebb beszámoló található az említett új tudományos folyóiratban, amelynek első száma a Fordító- és Tolmácsképző Csoport fennállásának 25-ik évfordulójára jelenik meg, és amit ezúton is ajánlunk mindazok figyelmébe, akit érdekelnek a fordítás és tolmácsolás elméleti és gyakorlati kérdései.

A folyóirat címe *Fordítástudomány*, alcíme: *Tanulmányok a az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*. Mint az alcím is mutatja, a folyóirat a fordítás és tolmácsolás témakörét a lehető legtágabban értelmezi, helyet kap majd benne – hogy csak a legkézenfekvőbb témákat említsük – fordításelmélet, tolmácsoláselmélet, fordítástörténet, fordító- és tolmácsképzés, fordításpolitika, műfordítás, médiafordítás, a fordító számítógépes segédeszközei, műszaki fordítás, jogi fordítás, bírósági tolmácsolás, közösségi tolmácsolás stb. tehát reményeink szerint mindaz, ami ennek az egyre fontosabbá váló szakmának, a fordításnak és tolmácsolásnak kutatóit, művelőit, oktatóit foglalkoztatja az ezredfordulón.

Irodalom

- Baker, M. 1998. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.
- Banczerowski, J. 1996. *Opponensi vélemény Klaudy Kinga: "A fordítás elmélete és gyakorlata" című akadémiai doktori értekezéséről*. Elhangzott: 1996 jun. 21. MTA.
- Bassnett, S., Lefevere, A. 1990. *Translation, History and Culture*. London. Routledge.
- Erdei Gy. 1979. *Fordításelmélet - Fordításoktatás*. Bp: TIT.
- Holmes, J. 1988. *Translated!* Amsterdam: Rodopi.
- Klaudy K., Kohn J. (eds.) 1998. *Transfere Necesse Est 2. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting (5-7 September, 1996. Budapest, Hungary)*. Bp: Scholastica.
- Klaudy K. 1997. Barátságatlan nyelvpárok. A jelzős főnévi csoport viselkedése a fordításban. In: Mihalovics, Á., Máté, É. (szerk.) *Könyv Dezső Lászlónak*. Nyiregyháza: BDTF. 87–105.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Bp: Scholastica.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Bp: Scholastica.
- Seleskovitch, D. 1978. *Interpreting for International Conferences*. Washington D.C. : Pen and Booth.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1986. *La traduction simultanée, expérience et théorie*. Paris: Didier Érudition.

- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1989. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Paris: Didier Érudition.
- Selinker, L. 1992. *Rediscovering Interlanguage*. London: Longman.
- Straniero Sergio, F. 1998. Transfer Competence in Simultaneous Interpretation from Russian into Italian: A Contrastive Approach. In: Klaudy K., Kohn J. (eds.) 242–247.
- Tarnóczy L. 1966. *Fordítókalauz*. Bp: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Vermeer, H. J. 1988. Didactics of Translation. In: Baker, M. (ed.) 60–63.

